

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.923+316.647.5

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.1>

Бабчук О. Г.

*кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ КОМУНІКАТИВНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FUTURE SPECIALISTS WITH DIFFERENT LEVELS OF COMMUNICATIVE TOLERANCE

У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей майбутніх фахівців з різним рівнем комунікативної толерантності. У нашому дослідженні комунікативна толерантність розглядається як важлива частина навчального процесу для підготовки майбутніх фахівців. Комунікативна толерантність як одна з найважливіших і дуже інформативних рис людини є «збірною», оскільки в ній відбиваються фактори долі і виховання, досвід спілкування, культура, цінності, потреби, інтереси, настанови, характер, темперамент, звички, особливості мислення і, звичайно, емоційний стереотип поведінки. Вибірку дослідження становили 54 особи – студенти факультету дошкільної педагогіки та психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Психодіагностичний комплекс становили традиційні, стандартизовані психодіагностичні методики: «Методика діагностики загальної комунікативної толерантності» (В.В. Бойко), «Фрайбурзький особистісний опитувальник» (FPI) (В. Фаренберг, Х. Зарг і Р. Гампел). Проведений кореляційний аналіз показав наявність значущих зв'язків між показниками комунікативної толерантності та показниками факторів особистості, що показує взаємопов'язаність таких феноменів і підтверджує, що кожний з них має свої специфічні характеристики і відповідно реалізує свої функції. За допомогою методу «асів» були виділені досліджувані з певними проявами комунікативної толерантності, а саме: групи осіб з високим та низьким загальним рівнем комунікативної толерантності. У результаті якісного аналізу було надано психологічну характеристику майбутнім фахівцям, які різняться за рівнем комунікативної толерантності.

Ключові слова: комунікативна толерантність, рівні комунікативної толерантності, фактори особистості.

The article presents the results of a theoretical and empirical study of the characteristics of future professionals with different levels of communicative tolerance. In our study, communicative tolerance is considered as an important part of the educational process for the training of future professionals. Communicative tolerance as one of the most important and very informative traits of a person is a “team”, because it reflects the factors of fate and education, communication experience, culture, values, needs, interests, guidelines, character, temperament, habits, thinking and, of course, emotional stereotype of behavior. The sample consisted of 54 people – students of the Faculty of Preschool Pedagogy and Psychology of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky. The psychodiagnostic complex consisted of traditional, standardized psychodiagnostic methods: “Methods of diagnosis of general communicative tolerance” (V.V. Boyko), “Freiburg Personal Questionnaire” (FPI) (V. Farenberg, H. Zarg and R. Gampel). The correlation analysis showed the presence of significant relationships between indicators of communicative tolerance and indicators of personality factors, which shows the interconnectedness of these phenomena confirms that each of them has its own specific characteristics and accordingly implements its functions. Using the method of “aces” were studied subjects with certain manifestations of communicative tolerance, namely: groups of people with high and low overall levels of communicative tolerance. As a result of qualitative analysis, psychological characteristics were given to future professionals who differ in the level of communicative tolerance.

Key words: communicative tolerance, levels of communicative tolerance, personality factors.

Вступ. Актуальність теми дослідження визначається доцільністю подальшого поглибленого вивчення проблеми комунікативної толерантності, що набуває натеper особливої значущості в умовах загострення конфліктів між окремими прошарками населення в українському суспільстві та багатьох країнах світу внаслідок поглиблення економічної кризи, суспільної диференціації, існування етнічних розбіжностей, а також недосконалості особистісного усвідомлення індивідом необхідності реалізації толерантних принципів під час спілкування та взаємодії з іншими особами.

Виклад основного матеріалу. Поняття «комунікативна толерантність» вводить В.В. Бойко, який розглядає її як характеристику ставлення особистості до людей, що показує ступінь переносимості нею неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії [1]. Спираючись на основні підструктури, які характеризують комунікативну толерантність, В.В. Бойко виокремлює рівні комунікативної толерантності: 1) рівень ситуативної комунікативної толерантності – фіксується у ставленні особистості до конкретної іншої людини, наприклад, до

шлюбного партнера, колеги, пацієнта, випадкового попутника; 2) рівень типологічної комунікативної толерантності – виявляється у ставленні людини до збірних типів особистостей або груп людей, наприклад, до представників конкретної нації, соціальних верств, професій; 3) рівень професійної толерантності – виявляється у ставленні до збірних типів людей, з якими доводиться мати справу, зважаючи на діяльність; 4) рівень загальної комунікативної толерантності – у ньому простежуються тенденції ставлення до людей загалом, тенденції, що зумовлені життєвим досвідом, настановами, властивостями характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я людини. Загальна комунікативна толерантність здебільшого зумовлює інші її форми – ситуативну, типологічну, професійну [1; 2].

О.Л. Темницький виділяє п'ять основних рівнів комунікативної толерантності: 1) терпимість – здатність пригнічувати у собі реакції негативізму стосовно чужої культури (чужої думки, чужих звичок, традицій, зразків, поведінки), але при цьому не робиться ніяких спроб зрозуміти один одного; 2) повага – розгляд іншої думки як доречної, що має бути поряд з іншими, але без спроб до природної, невимушеної взаємодії на постійній основі; 3) емпатія – не тільки шанобливе ставлення до іншої думки, а і спроба стати на бік іншого і подивитися на свою дію з його позиції, готовність до цієї взаємодії; 4) доброта – спроба не тільки зрозуміти мотиви дій інших, а й готовність у разі необхідності прийняти іншу позицію. Але при цьому взаємодія з іншим здійснюється не на рівних, а з позицій деякої переваги, співчуття іншому як слабшому; 5) спілкування як взаємодія на рівних [5].

Механізм виникнення і прояви комунікативної толерантності пов'язані з психологією емоційного відображення особистісних відмінностей. Кожна людина реагує на те, що вона та інша людина мають відмінність у сфері тих чи інших проявів особистості. Звичайно, враження як про себе, так і про партнера суб'єктивні, тому деякі відмінності здаються неприємними, вони засуджуються або драгують, або зовсім неприйнятні. Негативну оцінку в партнері здатні викликати як незначні, так і суттєві для спільної діяльності особистісні особливості, при цьому каталізатором переживань можуть стати і важкі обставини спільної діяльності, і думки оточуючих, і проведені разом роки [3].

У механіці комунікативної толерантності вирішальну роль відіграє сумісність чи несумісність односторонніх якостей партнерів – інтелекту з інтелектом, характеру з характером, звичок зі звичками, темпераменту з темпераментом. Тобто люди, що взаємодіють один з одним, зіставляють і оцінюють якості і стан один одного на рівні окремих підструктур особистості. Комунікативна толерантність проявляється в тих випадках, коли людина або не бачить особливих відмінностей між підструктурами своєї особистості і особистості партнера, або не відчуває негативних переживань з приводу відмінностей [4].

Вибірку дослідження становили 54 особи – студенти факультету дошкільної педагогіки і психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Для нашого дослідження, що було проведене в рамках магістерської роботи С.М. Сукліян, були використані психодіагностичні методики: методика діагностики загальної комунікативної толерантності В.В. Бойко та Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI), авторами якого є В. Фаренберг, Х. Зарг і Р. Гампел.

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що комунікативна толерантність безпосередньо пов'язана зі стійкістю, такою як: придбана стійкість; стійкість до невизначеності; етнічна стійкість; межа стійкості або витривалості людини; стійкість до стресу; стійкість до конфлікту; стійкість до поведінкових відхилень.

Більшість робіт присвячено вивченню толерантності як емоційного нереагування на події, зниження порога чутливості до впливу об'єкта (Г.У. Солдатова). Дослідження толерантності у вітчизняній психології тривалий час обмежувалися вивченням емоційної стійкості (Л.М. Аболін, П.Б. Зільберман, А.В. Мирошин, А.Є. Ольшаннікова, О.А. Сиротін, О.А. Чернікова та ін.).

Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI є багатомірним. За допомогою цього опитувальника вивчаються такі властивості особистості, як: невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, роздратованість, загальність, рівновага, реактивна агресивність, закритість, відкритість, екстраверсія–інтроверсія, емоційна лабільність, маскулізм–фемінізм. Ми використали Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI для того, щоб визначити, які з перелічених властивостей притаманні особам з різною комунікативною толерантністю.

Задля поставленої меті за допомогою методу «асів» були виділені досліджувані з певними проявами комунікативної толерантності. Рівень вираженості комунікативної толерантності визначався таким чином. По-перше, «сирі» бали, що отримані за шкалами методики, були перетворені на проценти. Діапазон від 0 до 25 вважався діапазоном невиражених значень показника, що відповідає високому рівню комунікативної толерантності; від 25 до 50 – діапазоном яскраво виражених значень показників комунікативної толерантності; від 50 до 75 – діапазоном досить виражених значень; від 75 до 100 – діапазоном слабо виражених значень (низьких) комунікативної толерантності.

Отже, особи із загальним показником комунікативної толерантності в діапазоні 0–25 процентилів утворили групу з високим рівнем комунікативної толерантності – ЗКТ⁺ (n=7), особи із загальним показником, значення якого розташовані в діапазоні 75–100 процентилів, становили групу з низьким рівнем комунікативної толерантності – ЗКТ⁻ (n=9). Високий рівень комунікативної толерантності (0–25 процентилів) свідчить про абсолютну нетерпимість до оточуючих, що навряд чи можливо для нормальної особистості. Низький рівень комуні-

кативної толерантності (7–100 перцентилів) вказує на толерантність по всіх аспектах відносин з партнерами. Це свідочтво терпимості до всіх типів партнерів у всіх ситуаціях.

У нашому дослідженні використовується кореляційний аналіз задля перевірки гіпотези про зв'язок між перемінними з використанням коефіцієнтів кореляції, двомірною описаною статистикою, кількісною мірою взаємозв'язку (спільної вимірності) двох перемінних. Таким чином, це сукупність методів виявлення кореляційної залежності між випадковими величинами або ознаками.

У таблиці 1 представлені значимі кореляційні зв'язки між показниками комунікативної толерантності та факторами особистості (за методикою FPI).

Отже, показник комунікативної толерантності НІ (неприйняття або нерозуміння іншої людини) додатньо пов'язаний на 5% рівні з показниками факторів особистості I (невротичність), IV (роздратованість), VIII (сором'язливість), X (екстраверсія–інтроверсія), а на 1% рівні від'ємно пов'язаний з показником IX (відкритість).

Показник комунікативної толерантності ВСЕ (використовуючи себе як еталон) додатньо пов'язаний на 5% рівні з показниками факторів особистості V (товариськість), VI (врівноваженість), VII (реактивна агресивність), X (екстраверсія–інтроверсія), від'ємний зв'язок виявлено з показниками I (невротичність), III (депресивність), XI (емоційна лабільність).

Показник комунікативної толерантності КО (категоризація або консерватизм в оцінках інших

людей) додатньо пов'язаний на 5% рівні з показниками факторів особистості I (невротичність), VIII (сором'язливість), а з факторами VII (реактивна агресивність), IX (відкритість), XII (маскуліність–фемінність) виявлено від'ємні значимі зв'язки на 5% рівні.

Показник комунікативної толерантності НПП (неможливість приховати почуття) додатньо пов'язаний на 5% рівні з показниками факторів особистості V (товариськість), VI (врівноваженість), а з фактором особистості IX (відкритість) додатньо пов'язаний на 1% рівні.

Показник комунікативної толерантності ППС (прагнення підігнати партнера під себе) на 5% рівні додатньо пов'язаний з такими факторами особистості, як: III – депресивність, V – товариськість, на 1% рівні з такими показниками, як IX (відкритість), X (екстраверсія–інтроверсія).

Показник комунікативної толерантності НІ (неможливість пробачити помилки) додатньо пов'язаний на 5% рівні з такими факторами особистості, як II – спонтанна агресивність, IV – роздратованість, VII – реактивна агресивність.

Показник комунікативної толерантності НД (нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту) на 1% рівні додатньо пов'язаний з факторами I (невротичність), IV (роздратованість), на 5% рівні додатньо пов'язаний з фактором III – депресивність, від'ємно з фактором X (екстраверсія–інтроверсія).

Показник комунікативної толерантності ННІ (неможливість адаптуватися до характеру інших) на

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками комунікативної толерантності та факторами особистості

Фактори FPI	Показники комунікативної толерантності								
	НІ	ВСЕ	КО	НПП	ПП	ППС	НІ	НД	ННІ
I	271*	301*	269*					218**	
II					191**		281*		
III		345*				271*		307*	
IV	287*						301*	189**	
V	270*	341*		273*		311*			274*
VI		342*		279*					218**
VII		268*	281*		275*		294*		
VIII	301*		290*						282*
IX	181**		299*	225**		215**			312*
X	240*	269*				224**		-269*	
XI		273*							
XII			342*						

Примітки: 1) Позначення ** – значення з'єднання на рівні $p \leq 0,01$; * - $p \leq 0,05$; 2) Умовні скорочення шкали FPI: I – невротичність, II – спонтанна агресивність, III – депресивність, IV – роздратованість, V – товариськість, VI – врівноваженість, VII – реактивна агресивність, VIII – сором'язливість, IX – відкритість, X – екстраверсія–інтроверсія, XI – емоційна лабільність, XII – маскуліність–фемінність; 3) для показників комунікативної толерантності: НІ (неприйняття або нерозуміння іншої людини), ВСЕ (використання як стандарт), КО (категоризація або консерватизм в оцінках інших людей), НПП (неможливість приховати почуття), ПП (бажання переживати партнерів), ППС (прагнення підігнати партнера під себе), НІ (неможливість пробачити помилки), НД (нетерпимість до фізичного або психічного дискомфорту), ННІ (неможливість адаптуватися до характеру інших).

5% рівні додатньо пов'язаний з факторами V – товаришність, VIII – сором'язливість, IX – відкритість, на 1% рівні додатньо пов'язаний з фактором VI (врівноваженість).

Таким чином, виявилось, що збільшення значення показників комунікативної толерантності супроводжується збільшенням значень таких властивостей, як невротичність, товаришність, реактивна агресивність, відкритість, екстраверсія–інтроверсія.

Наступним етапом нашої роботи була побудова профілів факторів особистості за методикою FPI груп осіб з різним рівнем комунікативної толерантності (рис. 1).

Візуальний аналіз профілю свідчить про те, що особам з високим загальним рівнем комунікативної толерантності (ЗКТ+) властиві висока тривожність, збудливість у поєднанні зі швидким виснаженням, підвищена чутливість, спалахи роздратування і збудження; також вони характеризуються підвищеною виснаженістю і стомлюваністю (I+). Найбільш широкі спільні можливості осіб з високими оцінками за шкалою «невротичність» – це висока тривожність, збудливість у співпраці з побудовою східної економічності. Ці особливості ріднять їх з особами зі слабким типом нервової системи.

У разі високих значень фактора «невротичність», як і у випадку з чутливим типом нервової системи, що веде особливістю, є зниження порогів збудливості, підвищена чутливість. Внаслідок цього несуттєві й індивідуальні подразники легко викликають спалахи роздратування і збудження. Зазвичай ті функції, які відзначаються підвищеною збудливістю, характеризуються підвищеною виснаженістю і стомлюваністю. Тому підвищена збудливість осіб з високими значеннями фактора «невротичність», так само

як і осіб зі слабким типом нервової системи, поєднується з підвищеною виснаженістю, що проявляється у швидкому згасанні спалахів збудження.

Такі особи більше за все бояться, уникають ризикованих ситуацій, несподівані події зустрічають із занепокоєнням, від будь-яких змін чекають тільки неприємностей. У разі необхідності прийняти рішення або значними коливаннями відтягують, або не приступають до його виконання. Фаза боротьби мотивів і коливань затягнута до неможливості перейти до вирішення. У спілкуванні вони сором'язливі, скуті, намагаються не виділятися, перебувати в тіні і ні в що не втручати. Великих компаній і широкого спілкування уникають, надають перевагу вузькому колу старих, перевірених знайомих (VIII+).

Їм властиві підвищена ідентифікація із соціальними нормами, конформність, поступливість, скромність, залежність, можлива вузькість кола інтересів. Вони малоактивні, скуті, боязкі, м'які, задовольняються вже доступним наявним. У діяльності їм не вистачає наполегливості і завзятості, особливо в досягненні суто особистих цілей. Вони покірні, поступливі, надмірно легко погоджуються з владою і авторитетом, завжди готові вислухати і прийняти пораду від більш старшої або досвідченої особи, власна активність діяльності у них недостатня (VII-). Також їм притаманні такі риси, як холодність, формальність міжособистісних відносин. Особи з низькими оцінками за фактором (V-) уникають близькості, життям інших не цікавляться, підтримують лише зовнішні форми відносин.

Високі оцінки за фактором (XI+) свідчать про тонку духовну організацію, чутливість, вразливість, артистичність, художнє сприйняття навколишнього. Особи з високими оцінками за цим фактором

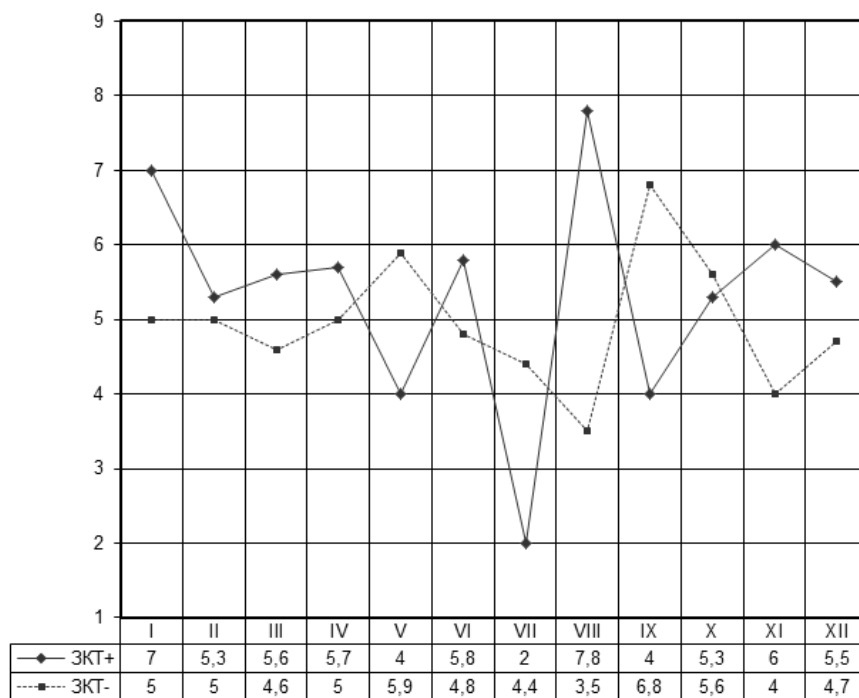

Рис. 1. Профілі факторів особистості за методикою FPI груп осіб з різним загальним рівнем комунікативної толерантності

не переносять грубих слів, грубих людей і грубої роботи. Реальне життя легко ранив їх. Вони м'які, жіночні, занурені у фантазії, вірші і музику; «тваринні» потреби їх не цікавлять. Хоча в поведінці вони чемні, ввічливі і делікатні, намагаються не завдавати іншим людям незручностей, користуються особливою любов'ю колективу. Високі оцінки за таким фактором можуть бути пов'язані зі станом дезадаптації, тривожністю, втратою контролю над потягами, вираженою дезорганізацією поведінки.

Особи з низьким загальним рівнем комунікативної толерантності (ЗКТ) люблять самотність, контактами та спілкуванням обтяжені, вважають за краще «спілкуватися» з книгами і речами. З власної ініціативи не спілкуються ні з ким, крім найближчих родичів. Особи цієї групи відрізняються багатством, гнучкістю і різноманітними можливостями психіки, невимушеністю в міжособистісних відносинах, упевненістю у своїх силах, успішністю у виконанні різних видів діяльності, що вимагають активності, ентузіазму і рішучості. Однак відсутність скутості і брак контролю над своїми імпульсами можуть привести до невиконання обіцянок, непослідовності, безпечності, що приведе до втрати довіри і образ з боку друзів (III-).

Для таких осіб також характерні багатство і яскравість емоційних проявів, природність і невимушеність поведінки, готовність до співпраці, чуйне, уважне ставлення до людей, доброта і м'якосердя. Такі особи товариські, мають багато близьких друзів, а в дружбі дбайливі, чуйні, теплі у відносинах, завжди виявляють жваву участь у долі своїх товаришів, знають про їхні переживання, радощі і турботи. Самі переживають і радіють разом з ними, активно допомагають ближнім, беруть активну участь в їхньому особистому житті. Вони мають широке коло друзів, знайомих, легко сходяться з людьми. До них тягнуться, в їхньому

товаристві всі почуваються затишно і спокійно. Самі вони краще почуваються на людях, на самоті нудьгують, шукають суспільства, охоче беруть участь у всіх групових заходах, люблять працювати і відпочивати в колективі (V+).

Таких осіб характеризує відкритість, прагнення до довірливо-відвертих взаємин з оточуючими людьми, достатній рівень самокритичності (IX+). Також вони сміливі, рішучі, схильні до ризику, не губляться у разі зіткнення з незнайомими речами і обставинами. Рішення приймають швидко і негайно приступають до їх здійснення, не вміють терпляче чекати, не переносять відтяжок і коливань, подвійності та амбівалентності. У колективі тримаються вільно, незалежно, навіть дещо нахабно, дозволяють собі вольності, люблять в усе втручатися, бути завжди на виду (VIII-).

Висновки. Аналіз різних поглядів на проблему комунікативної толерантності засвідчив, що натеper не існує єдиної, загальноприйнятої відповіді на питання її феноменологічної належності, оскільки комунікативна толерантність – це стійка характеристика особистості, завдяки якій здійснюється особливий тип взаємодії індивіда з іншими людьми, заснований на наявності у свідомості суб'єкта успішного, особистісно значущого зразка терпимості (безконфліктної) комунікативної поведінки. Завдяки проведеному кореляційному аналізу встановлено, що збільшення значень показників комунікативної толерантності супроводжується збільшенням значень таких властивостей, як невротичність, товариськість, реактивна агресивність, відкритість, екстраверсія–інтроверсія. Отримані результати нашого дослідження дозволяють розглядати майбутніх фахівців з високим та низьким рівнем комунікативної толерантності як таких, котрі наділені комплексом властивостей особистості, що підтверджено аналізом літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. 472 с.
2. Гордієнко І.О. Самоприйняття особистості як чинник толерантності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Південно-укр. нац. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2021. 255 с.
3. Гришук В.М. Формирование коммуникативной толерантности у студентов гуманитарных специальностей в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Вятский государственный гуманитарный университет. Киров, 2006. 228 с.
4. Кривцова Е.В. Толерантность личности в системе структурно-содержательных характеристик ценностного самоопределения : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Кемеровский государственный университет. Кемерово, 2010. 201 с.
5. Темницкий А.Л. Социологические исследования толерантности студентов. Москва : МГИМО(У)МИД России, 2005. 195 с.